A „Harmadik Szektor" a harmadik évezredben. Szolgáltatások Romániában

JUHÁSZ MÓNIKA ANETTA*

A szolgáltató szektor XX. századi robbanásszerű növekedését tekintve a "Do it for me!" lehetne a harmadik évezred mottója a már jól ismert "Do it yourself" szlogen helyett.

Az alapgondolata a romániai szolgáltató szektor elemzésének a szolgáltatási szektor gazdasági fejlődésben játszó meghatározó szerepe volt. Metodológiai szempontból ez egy leíró tanulmány, amely szekunder adatok elemzésére alapszik a romániai statisztikai évkönyvből és más nemzetközi kiadványokból.

A tanulmány első részében bemutatom a szolgáltató szektor helyzetét a világgazdaságban, ezt követően kiemelem a szolgáltatások jellemzőit az átmeneti gazdaságokban, majd megvizsgálom a romániai szolgáltató szektor fejlődését 1990-tól 2001-ig.

1. Szolgáltatások a világban

A gazdasági fejlődés történelmi vonulatában a primer, majd a szekunder szektor után a tercier szektor tölti be a fejlődésben az alapvetően meghatározó szerepet. Közvetlenül a második világháborút követő években az Amerikai Egyesült Államok (USA) vált a világ első „szolgáltató gazdaságává", mivel a foglalkoztatottak aránya a szolgáltató szektorban meghaladta az 50 százalékot. Az Európai Gazdasági Közösségben a foglalkoztatottak aránya a tercier szektorban csak 1977-ben érte el az 52 százalékot.

A világ gazdasági fejlődésének – ma már több mint három évtizede – fő jellemzője, a szolgáltatás szektor gyors fejlődése a gazdaságilag fejlett országokban és a szolgáltatások arányának növekedése a nemzetközi ügyletekben. A szolgáltatások arányának emelkedése úgy következett be, hogy a szolgáltatások volumene és árszínvonala is gyorsabban növekedett, mint a termelési szektorban.

A szolgáltatások növekedésének három tényezőcsoportja emelhető ki:

1. A szolgáltatások növekedése a „közbülső" avagy „termelői" szolgáltatások iránt, amely a gazdaság más területéről eredő növekvő kereslettel kapcsolatos.

2. A szolgáltatások növekedése a társadalmak gazdagodásával a végső fogyasztók szolgáltatások iránti növekvő keresletéhez kapcsolódik.

3. A szolgáltatás termelés növekedése a szolgáltató szektor feldolgozóiparhoz viszonyított alacsonyabb munkatermelékenység növekedésével kapcsolatos.

A felsorolt tényezőkön kívül a tercier szektor gyors fejlődését az utóbbi három évtizedben egyéb tényezők is befolyásolják, mint például:

a nők növekvő szerepe a gazdasági életben a belföldi és szociális szolgáltatások kiterjesztését idézte elő; egyre nagyobb méreteket öltött a cégeknél az outsourcing politika; és nem utolsó sorban befolyásolta a technológia fejlődése.

A szolgáltató szektor növekedése évtizedek óta meghaladja az általános gazdasági növekedést. Az előrejelzések szerint a növekedési tendencia folytatódik. 1965 és 1980 között a szolgáltató szektor évi átlagos növekedése az OECD országokban 4,5 százalékos volt, míg 1980 és 1990 között 3,1%. A szolgáltató szektor gyors növekedése miatt, a GDP-hez való hozzájárulása is nőtt. Míg 1965-ben a szolgáltató szektor 54% volt az OECD gazdaságok GDP-jéből, 1997-re ez az arány 64 százalékra nőtt.

A legjobb teljesítményt a szolgáltató szektor az USA-ban érte el, ahol a GDP-hez való hozzájárulás megközelíti a 70 százalékot.

A szolgáltató szektor munkaerő igényes. A munkaerő tőkével való helyettesítése korlátolt, így a szolgáltató szektor növekedése számos új munkahelyteremtéssel járt együtt. 1980-ban a foglalkoztatottak átlagos aránya a szolgáltató szektorban kilenc OECD gazdaságban 55% volt, 1995-ben 65%, és 1997-ben ez az arány 70% fölé emelkedett. Az USA-ban a munkaerő közel 90 százaléka a szolgáltató szektorban dolgozik.

A szolgáltató szektor növekedésének a közvetett hatása az átlagos havi munkabér növekedése is.

Napjainkban a szolgáltató szektor modernizálási folyamaton megy át. A magas technológiának köszönhetően új szolgáltató hálózatok jelennek meg, a modern szolgáltatások aránya nő a gazdadaságban, különösebb hangsúllyal a cégeknek kínált szolgáltatásokra.

2. Szolgáltatások az átmeneti gazdaságokban

A rendszerváltás időszakában a szolgáltató szektor fontos szerepet töltött be a gazdasági fejlődésben, új lehetőségeket és piacokat kínált számos vállalkozónak a fogyasztói szükséglet kielégítésére. Ugyanakkor a fejlődő szolgáltató szektor új munkahelyeket teremtett az ipari átszervezés miatt keletkező nagyszámú munkanélküli számára. Nemzetgazdasági szinten a különböző szakmákra megkezdődött a feleslegessé vált munkaerő átképzése.

Az európai átmeneti gazdaságok szolgáltató szektorának statisztikai adatai különböző fejlődési trendeket mutatnak. Általános jellemzőként megfigyelhetjük, hogy 2004-ben az Európai Unióhoz csatlakozott országok szolgáltatási szektora nagyobb fejlődési ritmust ért el az átlagnál.

Pénzügyi szektor

Az európai átmeneti gazdaságokban a '90-es évek elejétől

* Ph.D. hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem Marketing tanszék

kezdett kialakulni a modern pénzügyi szektor. Az egyszintű bankrendszer helyét átvette a piacgazdaságra jellemző kétszintű bankrendszer. A bankok száma rövid időn belül megnőtt, és ugyanakkor a privatizálási folyamattal párhuzamosan az állami tulajdon csökkent, különösen a külföldi bankok színrelépésével. Az átmenet nem volt zökkenőmentes: az átmeneti periódus elejére jellemző volt a kétes hitelek nagy aránya, a kereskedelmi bankok likviditási problémái, és a bankcsődök.

A számottevő fejlődés ellenére a pénzügyi szektor az átmeneti gazdaságokban alulfejlett maradt.

A biztosítás szektor fejletlen az átmeneti gazdaságokban. 1999-ben az átlag életbiztosítások aránya 0.7%, más biztosítások aránya 1,7% volt a GDP-ből, ellentétben a nyugat-európai országokkal, ahol az életbiztosítások aránya 5% és a más biztosítások aránya 3% a GDP-ből.

A tőzsde sem elégé fejlett az átmeneti gazdaságokban. Az értékpapírpiac kapitalizációja, a pénzügyi szektor eszközeinek 35 százaléka, ellentétben a gazdaságilag fejlett országok 49 százalékával.

Kihangsúlyozandó különbség az átmenti és a fejlett országok között a bankszektor kiemelt szerepe a pénzügyi piacokon. A közép-kelet-európai országokban a bankbetétek 63 százalékot képeznek a pénzügyi szektor eszközeiből, míg a fejlett országoknál ez az arány csak 35%.

Szállítási szolgáltatások

A modern szállítási eszközök és a szükséges infrastruktúra alapkövetelménye a nemzetközi kereskedelem fejlődésének. A rendszerváltás következtében a volt központosított országokban a szállítási szektor radikális változásokon ment keresztül ami érintette a forgalom áramlását, a szállított termékek típusát, a forgalom összetételét és a magántöke robbanásszerű növekedését.

A közép-kelet-európai országok és a volt Szovjetunió közötti áruforgalom hanyatlásnak indult és ezt felváltották a nyugat-európai országokkal létesített új kereskedelmi kapcsolatok. A '90-es évektől a kereskedelem forgalma, kelet helyett, nyugatra irányult.

A kereskedelemben lévő termékek szerkezetét illetően, az átmeneti gazdaságokra jellemző az alacsony hozzáadott értékű termékek exportja és a magas hozzáadott értékű termékek importja.

A központosított gazdaságban a vasúti szállítás és a nehézipar játszott jelentős szerepet a gazdaságban. A rendszerváltás után a veszteségesen működő vasúti vonalakat megszüntették és elkezdődött a közúti hálózat kiépítése (autópályák, gyorsforgalmi utak) ami számos negatív gazdasági és környezet hatásokkal járt (nagyobb üzemanyag-fogyasztás, több munkaerő, több közúti baleset és nem utolsó sorban nagyobb környezetszennyezés).

A tulajdoni szerkezetváltás főként a közúti szállítási szektorra volt jellemző mivel ez kevésbé tőkeigényes a vasúti szállításhoz képest. Számos állami tulajdonban lévő vállalat (például a Hungaro Camion Magyarországon, vagy a Somat Bulgáriában) az átszervezés után versenyképes termékeket gyárt a közúti szállítási piacon. Nem mondható el ugyanez a hazai haszongépjármű gyártó Roman Braşov, illetve a brassói traktorgyár esetében.

A szolgáltatások külgazdasági szerepe

A tercier szektor fejlődése azzal a következménnyel is járt, hogy a külgazdasági kapcsolatokban megnőtt a szolgáltatások jelentősége.

A szolgáltatások exportjának és importjának jelentős a részaránya a közép-kelet-európai országok GDP-jében. Bulgáriában, Csehországban, Magyarországon, Szlovákiában és Szlovéniában a szolgáltatások évi exportja és importja 8–13 százalékát képezi az ország GDP-jének (az összkereskedelem 35–50 százalékát képezi a GDP-nek). Lengyelországban, Romániában és Oroszországban ez az arány kisebb, de azért jelentős, 4–6% a GDP-ből

3. A romániai szolgáltató szektor 1990-tól 2001-ig

A szolgáltatás szektor jelentőségét egy gazdaságban főleg két mutatóval mérik: a szolgáltató szektor részesedése a bruttó hozzáadott értékből és a foglalkoztatottak száma a szolgáltatás szektorban. Ezenkívül, a Romániára vonatkozó elemzésünkben fontosnak tartottuk a befektetések és a jövedelmek vizsgálatát is a szolgáltatás szektorban.

Romániában a szolgáltatások nemzetgazdaságban betöltött szerepe 1991-től fokozatosan növekedett. 2001-ben a szolgáltatások részesedése a bruttó hozzáadott értékben elérte a 49 százalékát. Bármennyire is figyelemreméltó a fejlődés a jelenlegi állapot még mindig az alacsony fejlettségű országok csoportjára jellemző. Ugyanabban az évben minden vizsgált fejlett országban ez a mutató 60% fölötti volt.

A gazdasági rendszerváltás következtében Románia gazdasága hanyatlásnak indult. A túlzott mértékű központosítás miatt az átmeneti periódus nehezebben zajlott a többi országhoz képest. Pozitívumként értékelhető, hogy a romániai szolgáltatások fejlődése minden évben meghaladta az átlagos gazdasági növekedést.

A nemzetgazdasághoz való hozzájárulás szempontjából a kereskedelem magasan kiemelkedik a többi szolgáltatási ágazat közül. A kereskedelem növekvő tendenciája 1994-től kezdődött. A GDP-hez való hozzájárulás szempontjából a kereskedelmet a szállítás és raktározás követi a csökkenő tendencia ellenére. 1996-tól az ingatlan ügyletek és a bérbeadás nagyfokú növekedést mutatott; egy év alatt megduplázódott a GDP-hez való hozzájárulása. Az 1997–1999 periódusban a növekvő tendencia megmaradt, és nemzetgazdasági fontossága megközelíti a kereskedelmi szektort.

Az elmúlt évtized távközlési és informatikai világban végbement változások átalakították kommunikációs lehetősége-

inket és kapcsolatrendszerünket. Megvizsgálva a romániai szolgáltatások dinamikáját a posta és a távközlés kimagaslóan nagy növekedést mutat a többi szolgáltatási ágazathoz képest. 1996-tól a mobiltelefonok megjelenésével a romániai piacon a posta és a távközlés 1990-hez viszonyítva majdnem megháromszorozódott. A tercier szektor elemzésében regionális szinten különbséget figyelhetünk meg a magánkézben lévő szolgáltató cégek és az állami szolgáltatásokat illetően.

Következésképpen az ingatlan ügyleteken és bérbeadásokon kívül a főként magánkézben lévő szolgáltatásoknál Bukarest hozzájárulása a tercier szektorhoz jelentősen magasabb a többi szektorhoz képest. Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy a központi, a nyugati és az észak-nyugati régiók jelentősebb szerepet játszanak a szolgáltatások terén a többi régióhoz képest.

Az állami tulajdonban lévő szolgáltatásoknál az első helyen az észak-keleti régió van a közigazgatás, oktatás, egészségügy és szociális ellátás tekintetében.

A tercier szektor általános fejlődésének eredménye a foglalkoztatottak arányának a növekedése a szolgáltatásokban. Románia a maga 32,1 százalékával messze elmarad nemcsak a fejlett országoktól, hanem Magyarországtól is.

Ellentétben a gazdasági növekedés elveivel, az átmeneti években Romániában a foglalkoztatottak száma a szolgáltatás szektor helyett a mezőgazdasági szektorban mutat növekedést. A rendszerváltás következtében a nagy veszteségeket termelő vállalatokat bezárták, illetve átszervezésre kerültek. Ez aztán számos munkaerő elbocsátással járt. 1994-ben az ipari szektorban a foglalkoztatottak aránya 28,8% volt. 2001-re ez az arány 23,5 százalékra csökkent. A mezőgazdasági földek visszaigénylésével szinte minden család élt. Az ilyen formán felparcellázott mezőgazdasági területek a létfenntartás szintjén vannak megművelve messze lemaradva a fejlettebb országok gazdasági hatékonyságától. Mindezek ellenére a mezőgazdaság újra megélhetőségi lehetőséget kínált az ipari szektorból elbocsátottaknak. A foglalkoztatottak száma a mezőgazdaságban 35,6 százalékról (1994-ben) 40,4 százalékra nőtt 2001-ben. A mezőgazdasági szektorban a valódi munkanélküliek száma rejtve marad.

A gazdasági fejlődés normális útja, az elbocsátott emberek átképzése és elhelyezése a szolgáltatás szektorban lett volna.

Megvizsgálva a foglalkoztatottak számát a szolgáltatások főbb területein 1990-től 2001-ig megfigyeltük, hogy a legnagyobb növekedés a pénzügy, bank és biztosítás ágazatban történt (74%), ezt követte 63 százalékkal a közigazgatás és 49 százalékkal a kereskedelem. Megjegyezzük, hogy a kereskedelemben a foglalkoztatottak aránya a tercier szektor 32 százalékát képezi. Ugyancsak kiemelkedik a szállítás és raktározás megközelítőleg 54 százalékos csökkenéssel, ami a CFR nagy elbocsátásaival magyarázható.

A szolgáltatások fejlődési lehetőségeit a befektetők is egyértelműen felismerték. 1996-tól a szolgáltatásokba történő befektetések aránya 38,6 százalékról 2001-re 47,4 százalékra emelkedett. A szolgáltatásokban dolgozók munkabérei jelentős eltérést mutatnak a különböző ágazatokban. A legjobb fizetések a pénzügy, bank és biztosítás területén vannak, ezt követi a posta és a távközlési szektor. Sorrendben utolsó helyen találjuk a szállodai és a vendéglátásban dolgozókat.

Megvizsgálva az egy főre eső havi jövedelem dinamikáját 1990-tól 2000-ig regionális szinten megfigyelhetjük, hogy az átmeneti periódus első 6 évében a havi jövedelmek nem tértek el jelentősen az országos átlagjövedelemtől. Ez a jelenség még inkább a tervgazdasági berendezkedésre volt jellemző.

Ezt követően a piacgazdaság hatására a régiók különböző fejletségi szintet mutatnak. Bukarestben a fizetések jelentős mértékben meghaladják az országos átlagjövedelmet, míg vidéken az átlagos jövedelmek kisebbek az országos átlagnál.

Következtetések

Jelenleg Romániában a szolgáltatások fejletlennek bizonyulnak nemcsak a fejlett gazdaságokhoz viszonyítva, hanem a közép-kelet-európai átmeneti gazdaságokkal szemben is.

A gazdasági szakértők a tercier szektor fejletlenségének okai között, egyrészt a vásárlóerő csökkenését említik (ez a népességnek kínált szolgáltatásokra vonatkozik), másrészt pedig a vállalatoknak irányuló szolgáltatásokra nincs még igazán kereslet (az állami cégek száma csökkent és még nem fejlődött ki egy erős kis és közép vállakózói réteg).

Az alacsony fejlettségi szint ellenére a romániai szolgáltatások növekvő tendenciát mutatnak, amely meghaladja a gazdaság átlagos növekedését. A harmadik szektor növekedése főleg a nemzetgazdaságban elért arányában mutatható ki. A foglalkoztatottak arányának változása az évek során a szolgáltatásokban nem számottevő, mivel a szállítások és raktározások területén bekövetkezett létszámleépítések ellensúlyozzák a többi területen megvalósult növekedéseket.

Ugyanakkor megfigyelhetjük, hogy a szolgáltatások különböző területei fokozatosan indultak fejlődésnek. Elsőnek (1994-től) a kereskedelem kezdte el fejlődését, ma már a legjelentősebb szerepet tölti be. 1996-tól a posta és a távközlés növekedése volt számottevő, amit követett 1998-tól a bank-, a pénzügyi és a biztosítás szektor. Az ingatlanügyletek és bérbeadás 1999-tól keltették fel az üzletemberek figyelmét. A harmadik évezred küszöbén várhatóan a modern szolgáltatások fognak teret hódítani, közöttük is kiemelkedő szerep hárul majd az információs társadalom szükségleteit kielégítő területekre (e-kereskedelem, e-kormányzat illetve e-oktatás).